

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФЖМК, Катедра „Пресжурналистика и книгоиздаване“

РЕЦЕНЗИЯ
от доц. д-р Йордан Ефтимов

за дисертационния труд
на Оля Стоянова Джакова
на тема: „Пресата и консумативното общество: трансформации на
медийния дискурс (*Медии и археология в периода 1989 – 2015 г.*)“

за получаване на образователната и научна степен „доктор“ по научна
специалност 3.5. Обществени комуникации и информационни науки
(Журналистика – Масова култура)
Научен ръководител: доц. Георги Лозанов

I. Техническа характеристика. Информационно осигуряване. Библиография

Дисертационният труд на Оля Стоянова е с обем 233 страници основен текст, но според избрания от докторантката формат е с кегел 13 за основния текст и с по-широки полета от стандартните. Приложението съдържа 37 страници, сред които са включени анкети с археолози, историци и журналисти, които се занимават с отразяване на новини в сфери като археология, наука и култура.

Библиографската справка съдържа общо 98 заглавия на кирилица и латиница, както и 113 медийни публикации, което показва задълбочено проучване на теоретичните източници по темата и сериозен корпус от текстове за събиране на материал за анализ.

II. Аналитична характеристика на съдържанието на дисертационния труд

Актуалността и значимостта на поставения за анализ в дисертацията проблем е мотивирана убедително в уводната част на дисертационния труд. Медийните репрезентации на археологическата проблематика не са изследвани сериозно и обстойно досега. Тяхното проучване „би ни дало представа не само за културната ситуация за определения период и за процесите, които се случват в обществото, но също така би могло да даде отговор на въпроса какво е състоянието на българската всекидневна преса“ (с. 9).

Преди да стигне до същината на темата обаче докторантката е избрала да ни очертае една по-обща рамка на проблема за присъствието/неприсъствието на

науката в съвременните медии. За целта тя е избрала да стъпи върху серия от значими постмодерни културолози, социолози и философи, за да очертае изобщо един свят, в който медиите не изпълняват класическата си модерна функция и съответно няма как да предлагат класически отговорно отношение към темите на науката. В тях доминира развлекателната функция, а обсъждането на теми от науката и културата е част от обща игра на ирония към винаги несамостоятелни и в крайна сметка постоянно смъквани от пиедестала обекти на тълкуване.

Докторантката обвързва изчезването на сериозното съдържание за сметка на развлекателното с нахлуването на таблоидния дискурс на специализираните страници на всекидневната преса, в т.ч. в писането за археология, наука и култура. Една от задачите на дисертацията „е да изследва трансформациите на медийния дискурс в полето на археологията“ (с. 7), като поставя ключовия проблем за превръщането на сериозното писане в специфично лайфстайл забавление.

В първата глава се проблематизират две групи проблеми. Първата е свързана с развитието на пресата след промяната на общественото устройство у нас, когато се размиват границите между сериозното и сензационното, между високата и ниската култура, за да се създаде едно средно равнище, наречено от Дуайт Макдоналд „стадна масовизация“ (с.61), и се създават условия за формирането на хибридният модел на българския всекидневник. Проблемът се анализира през редица теории за масовата култура в подглавата „Култура, медии и консумация“, в която се представят понятията „симулакрум“ на Ж. Бодрияр (с.62), „планетарна култура“ на Е. Морен (с.63); през идеите за консуматорското общество на Ж. Липовецки и З. Бауман (втечнената модерност, забързана култура) в подглавата „Консуматорско общество, хиперконсумиране и медии“. Подбраните автори и теории очертават контекста, в който се създават и развиват медиите на Прехода. Би било добре да се уговорят понятия като *дискурс*, *медийен дискурс*, *таблоиден дискурс*, тъй като много често се използват в текста. Това обаче не е сторено и обяснението е просто – Оля Стоянова не е кабинетен изследовател, тя дори не е учен в класическия смисъл на посветен именно на този вид дейност човек, а активен до неотдавна журналист, а днес акламиран широко и способен писател и публицист, така че към избраната тема тя не би могла да подходи хладно и търсейки единствено скалпелите на терминологичното говорене.

В рамките на цялата работа всъщност докторантката използва един публицистичен стил, който на места я довежда до полета на недоказуемост. Още на стр. 6 например се казва: „днес на страниците на всекидневната преса, предназначени за наука, история и култура, все по-често срещаме текстове, работещи на хлъзгавата територия на сензационното“. Че какво й е „хлъзгавото“, би могъл да възрази един читател, настояващ в дисертационните трудове на постоянна употреба на контекстуализирани в научни традиции термини. Или:

„сериозното съдържание все повече изчезва за сметка на развлекателното, балансът беше нарушен“. Въпросът е какъв е този баланс и може ли да се дефинира такъв научен концепт?

Втората група проблеми, анализирани в първата глава, са проблемите, свързани с езика на медиите. Стегнатият и ясен преглед на условията, в които възникват всекидневниците „Дума“, „Демокрация“, „24 часа“, „Труд“, поставя акцента върху своеобразната езикова и стилова революция, която в различна степен извършват тези вестници. Започнали с изразеното желание да са част от един демократичен медиен пазар, в тези издания в самото начало се регистрира „изоставане“ на езика, придържането му към моделите на тоталитарната преса (с. 22). Езиковият бунт настъпва малко по-късно (началото му се обвързва най-вече с в. „24 часа“). Бих приветствал приетата от докторантката теза, че разговорният език нахлува в медиите, да бъде подложена на критически анализ. На дискусия би могло да се подложи въпросът доколко разговорната реч (или пък разговорният стил?) е своеобразно „напускане“ на книжовната норма (с. 26). Очевидно в коментиранията медийна ситуация става дума не толкова за напускане на книжовните норми, колкото за стилови трансформации, които се извършват заради размиване на границите позволено/непозволено, частно/публично (това впрочем по-нататък в текста отбелязва и докторантката). И вероятно имат право изследователите, които твърдят, че става дума за симулация на разговорна реч в медиите, за илюзия, че се говори на езика на улицата. По-нататък в текста граматическата правилност е обвързана с идеологическия дискурс на тоталитарната преса (с. 103 – „граматически правилната идеологическа реч“), което също носи опасността от некоректни и неверни заключения, че езикът на пресата от Прехода не е граматически правилен. Затова, струва ми се, този преглед би могъл да се обогати и детайлизира с въвеждането на яснота около понятията *разговорен стил*, *разговорна реч*, *книжовно-разговорна реч*, *книжовна норма*, *устна и писмена форма на речта*, които вече повече от три десетилетия са обект на изследване от група учени социо- и психолингвисти, обединени от периодично провеждани форуми по българска разговорна реч и устна комуникация във Великотърновския университет. Зад използването на ефектните метафори *език на улицата*, *брутален журналистически език* (с. 45), *скучен административен език* (с. 93), *разкрепостено, домашно говорене* (с. 103) и пр. обикновено стои една неясна и различна за всеки представа за езиково поведение, която би следвало да се конкретизира в научното изследване чрез посочване на конкретни езикови особености.

Навсякъде из текста може да се отбележи един недостиг на доуточняване на понятията и особено, когато става дума за езикови реалии. Например когато описва как българската преса от епохата на НРБ представя теми, свързани с археологията, Оля Стоянова подчертава, че става дума за „коректни заглавия и вярно съдържание, скучен журналистически език“ (с.84). Но „скучен език“ не може да бъде научен термин, това е израз, принадлежащ на публицистиката, а в

научно изследване би имал тежест само ако бъдат посочени негови употреби и за да се опише с него рецепцията на журналистическите продукти, като израз на значими читателски реакции.

Но първата глава на дисертационният труд е изключително силна, когато опира до това да демонстрира как говоренето на наука в българските медии до 1989 г. е свързано с промените в консуматорското общество (гл. 1.3.4. „Някои особености на консумирането у нас преди 1989 г.“). Именно в добрата рамка, занимаваща се да очертае общата културна ситуация и свързаността ѝ с променящите се очаквания на социалистическия човек, е заложен и успехът на изследването като преди всичко опряно на културологични подходи.

Във втората глава, посветена на археологията като медиен разказ във всекидневната преса след промените през 1989 г., акцентът отново се поставя върху проблеми, създадени от своеобразната непреводимост на различните „езици“ – например на професионалния лексикон на археолозите, който затруднява журналистите да „преведат“ разбираемо и достъпно специализираната археологическа информация (често завършващи с грешки като употребата на *акропол* вместо *некропол*). Настаняването на псевдонаучния дискурс пък се извършва през говоренето за мистичното и загадъчното, маскирано като наука и ново знание (с. 131). По този начин хора (ясновидци, гадатели и пр.), опитващи да придадат престиж на заниманията си, присвояват един специализиран език и го приспособяват за свои цели в медиите. От своя страна пък „медиите не се нуждаят от поставянето на демаркационна линия между наука и лъженаука, защото тя ще ограничи полето им за писане“ (с. 124), а бих добавил, и аудиторията им. Това явление – „медийната наука“ (с. 129) – се характеризира, освен със сблъсъка и непреводимостта на „езиците“ – научен и лъженаучен, с прехвърлянето на науката в сферата на забавлението (коментират се научни факти през политически скандали, криминални сюжети, мистични явления, медийни истории за „пробиви“ в науката като тази за създадените в Швейцария мушици с 14 очи и др.), с диктата на политическия дискурс (отбелязан и в Трета глава – с. 192) и с политическите и икономическите форми на натиск (напр. кампанията „Атласите на патриота“ от 2009 г., разпространявани с в. „24 часа“). Не бива да се подценява подглавата за добри практики в писането за наука, чрез която се избягва впечатлението за тенденциозно конструиране на картина, състояща се само от медийни злоупотреби с археологическата проблематика.

Анкетите с четирима археолози и историци, които имат административен опит с управлението на музейни институции, и с двама активни културни журналисти в пресата, чиито текстове са добавени като приложения в края на труда, всъщност са активно използвани в самия труд и наистина способстват за изграждането на един цялостен разказ за променящата се картина на отношението на българските медии към българската археология. Иван Петрински от Националния исторически музей напр. на различни места е особено ценен като източник на

една меродавна памет за това отношение. Може би тук е мястото да се каже, че тази памет не е безвъпросна и също подлежи на рефлексия – макар това да е изглеждало ненужно на докторантката и вероятно отклоняващо от основните ѝ задачи. При всички случаи въпреки че не става дума за обективни данни, използването на анкетите и изобщо на т.нар. орален документ за изграждането на исторически правдива картина е легитимно и особено ефективно.

Третата глава („Археология и медии - теми, процеси и герои във всекидневната преса за периода 2005 – 2015 г.“) разглежда археологията, освен като продукт за бърза консумация и като рекламна туристическа атракция, и като проводник на национални митове. Отстъпването на научния дискурс пред сензационното (с. 162), корумпираното обществено мнение, очакващо „уникални“ резултати (като намирането на пръстен убиец като на Борджиите, вампир на Перперикон и др.) водят до въвеждането на понятията *кич археология* (с. 172), *чалга археология* (с. 174), както и на любопитните метафори на Ю. Кръстева за бащин и майчин език, които се превръщат в ефектно обяснение за „изтласкването на журналистическия и критическия дискурс, които биха наложили санкции върху емоционалното преживяване на науката“ (с. 200-201).

Анализът на българските медии от последното десетилетие не може да подмине темите за това как темата за археологията влиза в неизбежни отношения с посланията на политиците патриоти. Защото националистическата идеология е свързана и с овладяването на самите медии и диктуването на политики – вкл. по отношение на говоренето за археология. Така докторантката цитира доц. Валери Григоров от Националния археологически институт с музей при БАН, който посочва проблема за легитимирането на научни хипотези под натиска на различни интереси по следния начин: „Наскоро имах един разговор с председателя на издателство Тангра Танакра, който разпалено ме убеждаваше как българските учени трябвало да доказват българския произход на различни паметници, независимо, дали те са били такива или не. Дори ми разказа как те използвали имената на уважавани учени, лансирайки от тяхно име различни абсурдни хипотези. Това е един от методите на злоупотреба с името на учения. След това елегантно се слага медийното клише „учените смятат“, „учените казаха“, „учените откриха“. Изводът на учения, коментиран от Оля Стоянова: „По думите му подобни формули са много успешни за налагането на една хипотеза, защото дават легитимност и достоверност, но от друга страна това компрометира не само името на отделния учен, но и името на цялата научна общност.“

Важна новост са и развиващите се реалити формати, в които археологията също присъства и които макар избуяли главно в електронните медии, са обект на осцилиране в пресата, която разглежда сюжетите им като първични.

Според докторантката археологията през последното десетилетие вече е разглеждана от медиите като част от индустрията, произвеждаща чудеса. Това е силно изказване, което обаче има своите съвсем конкретни измерения – сред тях е и приближаването на археологическата тематика до тази на врачките. Така и учените археолози, и практикуващите антинаучна дейност врачки се превръщат не само в откровено жълтите медии в еднакво легитимни пазители на националната идентичност, чиито измерения пък са с политически хоризонт.

Важно е да се отбележи, че позоваването на Дейвид Лоуентал за носталгията („Модата на старите филми, старите дрехи, старата музика и старите рецепти е вездесъща и носталгията продава всеки продукт.“) има огромен потенциал и по отношение на третирането на археологията.

Приносните анализи в трета глава са групирани в плаващи медийни сюжети и герои като истории за съкровища и чудеса, фалшифициране и подмяна, случайни открития, криминални сюжети, вълшебни сюжети или разкази за чудеса и др. Не е без значение мястото и на отделни стилистични наблюдения върху езика на пресата – използването на превъзходна степен, свръхупотребата на модулатора „уникален“, привеждането на археологическите обекти до „светини“ с целия последващ езиков автоматизъм да се използват прилагателни от света на религиозното, и др. езикови практики за превръщане на археологическите сюжети в сензационни.

И една неочаквана възможност – потърсен е и паралел с медийните образи на литературата и книгите във всекидневната преса след промените – а това само по себе си би могло да е задача на отделна дисертация.

Подчертавам, че в цялото изложение умело са вплетени разсъждения на археолози, историци и на журналисти, отразяващи археологически теми. Те са изведени от интервюта, направени от докторантката и включени в работата като приложения. Погледът на хората, участващи в този медийно-научен обмен, обогатява практико-приложната стойност на изследването и дава възможност да се коментира отражението на вътрешногилдийното разделение върху медийните практики, предпочитани на страниците на всекидневната преса след промените от 1989 г. Отчитам този усложнен ракурс към проблема като един от безспорните приноси на изследователката.

III. Оценка на автореферата

Съдържанието на автореферата предава коректно съдържанието на дисертационния труд. Отразени са 7 публикации по темата, които са напълно

достатъчни за оповестяването и апробирането на основните постановки, залегнали в дисертацията.

IV. Заключение

Досега Оля Джакова бе позната на културната общност у нас единствено като добросъвестен журналист и отличен писател, изявяващ се успешно в полето на поезията, драматургията и белетристиката, за което свидетелстват и наградите, получени от нея във всяка от тези области. Като журналист може би по-широка популярност има работата ѝ във всекидневника „Дневник“, където между разнородните области на специализацията ѝ бяха ресорите „Книги“ и „Културен туризъм“. Това я прави особено добре запозната с механизмите на вътрешномедиен натиск и изисквания при писането за култура. Тази ѝ работа я е срещнала и с качествени колеги журналисти, занимаващи се с културни теми, както и с учените, превърнали се в епохата на хибридните медии не само в жертви, но и в участници в игра на надлъгване с медиите. Но нейната журналистическа работа започва още в седмичника „Литературен форум“ – и това я прави носител на още по-богат опит с това, че познава и механизмите на журналистическа работа и в едно по дефиниция по-специализирано културно издание, което без съмнение обаче се подчинява на общата медийна среда и се съобразява не само с въображението на читателите си, но и с ограничените финансови възможности за журналистически проучвания. Затова и очакванията ни към разглеждания сега труд бяха високи и се радвам, че се оказаха оправдани изцяло не само с оглед поставянето на особено значими актуални проблеми, но и на използването на нови подходи при анализа им и с успешния опит за изграждане на сложна социокултурна рамка.

Като имам предвид важността и актуалността на разгледаната проблематика, достатъчно задълбоченото проучване на научни източници по темата, както и извършеното мащабно наблюдение на материали от всекидневната българска преса за четвъртвековен период, предлагам на членовете на уважаемата комисия да присъдят без по-нататъшни колебания образователната и научна степен „доктор“ на Оля Стоянова Джакова.

София, 27.03.2017 г.

Рецензент:

доц. д-р Йордан Ефтимов